

MEVLÂNA'DA İMAN FELSEFESİ VE EVRENSEL KURAMLAR

İlhan YILDIZ*

Özet

Mevlana, Yunan ve İslam filozoflarının kullandığı ontolojik, teleolojik ve kozmolojik delillere dayanarak Tanrı'nın varlığını ispat etme çabalarından uzaklaşarak Sokrates gibi insanı temele alan Tanrı'ya ulaşma metodolojisine dayanmaktadır. Dolayısıyla bu makalenin amacı Mevlana'ya ait bu metodolojinin ana konularını göstermeye çalışmaktır. Mevlana'nın eserlerinde bu ana konular insan, iman ve aşk felsefesi olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Allah'a giden yol insanlardan geçer. Daima dışarıda aranan Tanrı'nın, Mevlana ile birlikte insanın özünde, aklında ve kalbinde olduğu fikri ve inancı yerleşmeye başlamıştır. Mevlana'ya göre insanın mücadelesi kendisiyle ve kendi nefsiyledir. İnsanların huzur ve disiplinle Allah'a ulaşabileceğini söyleyen Mevlana, bu mücadele sürecini "aşk kazanı" metaforuyla anlatmaktadır. Sonuçta Mevlana'ya göre insanı insan yapan, başta kendisi ve eylemleri olmak üzere, çevresinde olup bitenleri, varlıkları ve yaşamı düşünebilme ve sorgulayabilme yeteneğidir. Bunu yaparken hem bilime hem de irfana güvenmek gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: İnsan, İman, Aşk, Felsefe, Mahiv

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı, ilhanyildiz@karatekin.edu.tr, Çankırı/TÜRKİYE

PHILOSOPHY OF FAITH AND UNIVERSAL THEORIES İN MEVLÂNA

Abstract

Mevlana moves away from efforts to prove the existence of God based on the ontological, teleological and cosmological evidence used by Greek and Islamic philosophers, and relies on the methodology of reaching God based on humans, like Socrates. Therefore, the purpose of this article is to try to show the main issues of this methodology of Mevlana. In Mevlana's works, these main subjects are determined as human, faith and philosophy of love. The way to God passes through people. With Mevlana, the idea and belief that God, who is always sought outside, is in the essence, mind and heart of man, began to take hold. According to Mevlana, man's struggle is with himself and his own self. Mevlana, who says that people can reach God with peace and discipline, explains this process of struggle with the metaphor of "cauldron of love". After all, according to Mevlana, what makes a person human is the ability to think and question what is happening around him, beings and life, especially himself and his own actions. In doing this, it is necessary to trust both science and wisdom.

Key Words: Human, Faith, Love, Philosophy, Emotion Training

1. GİRİŞ

Bugün Afganistan sınırları içinde kalan Belh'te Türk kökenli bir aileden gelmesi nedeniyle Mevlâna'nın Yunan felsefesi ve Hint mistisizmini iyi bildiği ve yakından takip ettiği söylenebilir. Bunların yanı sıra başta Gazali olmak üzere İbni Sina ve Farabi gibi İslam filozoflarının eserlerini okuyarak onların etkisi altında kaldığı ileri sürülebilir. Nitekim Mevlâna insan, iman ve aşk felsefesini, durduk yerde değil başta Yunan ve Hint felsefesi olmak üzere ciddi okumalar yaparak edindiği bilgi ve deneyimine yaslanarak oluşturmuştur. Örneğin, Mevlâna'nın *Mesnevi* adlı temel kitabında olay ve olguların birbiriyle bağlantılı olması ve her sonucun bir nedene bağlı olarak ortaya çıkması anlamına gelen "nedensellik/causalite" konusunu açıklarken Gazali'nin Tehafüt kitabındaki görüşlerinden etkilendiği açık bir şekilde görülmektedir. Mevlana aşk felsefesine geçmeden önce Allah inancının rasyonelliği konusunu ele almaktadır. Mevlâna'ya göre evrendeki düzene bakarak aklın hâkimiyetinden söz edilebilir. Bu amaçla evrendeki

olayların makuliyetini/rasyonelliğini açıklarken Mevlâna sebeplilik ilkesini kullanmaktadır (Mevlâna, 2018: III, 2515).

Mevlâna'ya göre tabiat olayları, yaratıcıdan bağımsız tesadüfen ve gelişigüzel olarak ortaya çıkan, değişen ve gelişen/tekâmül eden bir yapıya sahip olmayıp en ince detayına kadar bir Yaratıcı tarafından planlanmış bir sürece işaret etmektedir. Dolayısıyla Mevlâna evrende sünnetullah/adetullah/sebepliliğin hâkim olduğunu söyleyerek evrende cereyan eden olaylar zincirinde “determinizm” değil de “indeterminizm”in geçerli olduğunu savunmaktadır (Mevlâna, 2018: III, 2515). Bu konuda Mevlana İslam düşünürleri içinde en fazla Gazalî'den etkilenmiştir. Mevlâna, Gazali gibi sebep-sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını kabul edip olayların aynı şekilde tekrarlandıkları için bunlara alışıldığını söylemektedir. Mevlâna, sebep-sonuç ilişkisi olduğu düşüncesinin yani her şeyin bir nedeninin olduğunu kabul ederek illet-malul/sebep-sonuç arasında Allah'a uzanan bir zincirleme ilişki olduğunu kabul etmemenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Allah'ın iradesinin bu teselsüle uygun tecelli ettiğinden bahsederek bilime kapı aralamaktadır. İslam düşüncesinde sünnetullah denilen bu yaklaşımla cereyan eden hadiselerin sebeplere bağlı ve eşyanın tabiatına uygun olması kastedilmektedir. (Gazali, 1928: 191; Gazali, 1971: 73; İbni Rüşd, 1998: 628-619; Starr, 2019:101)

Aşağıdaki beyitlerde görüldüğü gibi Mevlâna Mesnevi'de ilginç bir determinizm ve indeterminizm tartışması yapmaktadır:

“Sebepler üzerinde başka sebepler vardır; sebebe bakma O'na bak!

Peygamberler sebepleri aşmaya geldi. Mucizeleri Zülal'e /Ulu Tanrıya ulaştırdılar.

Sebep olmaksızın denizi yardılar; (Bakara, 50) ekin ekmeden buğday yığını elde ettiler.

Çalışmalarıyla kumlar un oldu; keçinin yünü, çekile çekile ipek oldu.

Kur'an'ın tamamı sebebi aşmak hakkındadır; yoksulun büyüklüğü ve Ebu Leheb'in helak olması gibi (Tebbet, 1-5)

Ebabil kuşu iki üç taş atarak Habeş'in büyük ordusunu yener.

Yukarıda uçan kuşun attığı taş fili delik deşik etti. (Fil, 1-5)

Kesilmiş ineğin kuyruğunu maktule vurur vurmaz kefenli olduğu halde dirilir. (Bakara, 67-73)

Boğazı kesilmiş adam yerinden sıçrayarak kanını döken adamdan kanını ister.

Böylece başlangıçtan itibaren Kur'an zorunlu sebep sonuç ilişkisini reddetmektir vesselam.

Bunu açığa çıkarma işi akılla olmaz; onun sana görünmesi için kulluk yap.

Felsefeci akla/mantığa uygun şeylere bağlı hareket ederken mutasavvıf aklın aklının binicisidir.

Aklın zirvesi öz iken aklınsa kabuktur.

Aklın kabuğu yüz delil gösterse, külli/tümel akıl, kesin inanç olmadan nasıl adım atar?

Akıl baştanbaşa defterler karartır; aklın aklının ayla dolu ufukları vardır, karanlık ve aydınlıkla ilgisi yoktur; onun ay ışığı, gönlü ve canı aydınlatır." (Mevlâna, 2018: III, 2515-2530)

Mevlâna, önemli bir felsefe problemi olan sebepliliği yukarıdaki beyitlerde kendi tarzıyla ele alıp değerlendiriyor. Mevlâna'ya göre, zorunlu neden sonuç ilişkisi yoktur, evrende olayların birbiri ardınca gelmesi bizi şaşırtmamalıdır. Onları her zaman art arda gördüğümüz için aralarında zorunlu bir sebep-sonuç ilişkisi varmış gibi düşünüyoruz. Örneğin, dil ile konuşma arasındaki ilişki alışkanlıktan öte bir şey değildir (Mevlâna, 2018: VI, 3810). Ancak dinsel literatürde görülen mucize gibi olağanüstü olaylarda olduğu gibi sebep sonuç ilişkisi bazen bozulabilir. Böylelikle Mevlâna, evrende bulunan neden-sonuç ilişkisini tamamen Allah'ın iradesine bağlamaktadır. Örneğin, Kur'an'da zikri geçen denizin ikiye bölünmesi, ebabil kuşlarının taş atması vb. gibi birçok mucizede olayların neden-sonuç ilişkisi içinde hareket etmediğini görmekteyiz. Dikkat edilirse Mevlâna da Gazali gibi bu konuda örneklerini bizzat Kur'an-ı Kerimden seçmiştir.

Mevlâna eserlerinde yine ontolojik delili de kullanarak insanın Allah'ın varlığına sorgulamadan behemehâl inanması gerekir (Mevlâna, 2008: s.68) diyerek bu delili "yeri ve gökleri yaratan Allah hakkında şüphe olabilir mi?" mealindeki ayetle desteklemektedir (İbrahim, 10). Allah inancının insanın fitratında zaten bulunduğunu; inkârın mümkün olamayacağını savunarak batan gemide ateist olamayacağını şöyle ifade etmiştir:

“Fırtınalar sürmüş, sürükler bir gemi, fiilini
Bir felakettir uğramış hükmün demi!
Hem karanlık, hem bulut, hem dalgalar;
Bu nedenle artar olmuş korkular.
Sanki Azrâil, muazzam fırtına estiren,
Sağ ve soldan, dalgalar dağlar gibi yükselen!
Orda mevcût cümle insanlar korkudan ürperir,
Orda yüzler nâle, feryât yükselir!
Saç baş dövüp ellerle hep durmuşlardır,
Cümle dînsiz, Müslümân olmuşlardır.” (Mevlâna, 2018: III, 2180)

Böylelikle Mevlâna'nın eserlerinde yoğun olarak Allah'ın varlığının delillerini kullandığını görmekteyiz. Akıl yürütme ile elde edilen bu delilleri kullanmakta bir beis görmeyen Mevlâna aynı zamanda Allah'a erişim için kalp/gönül odaklı tasavvufi yöntemleri de kullanmıştır.

2. İNSANA DÖNÜŞ

Bilindiği gibi, felsefe tarihinde arke yani ilk neden tartışması bulunmaktadır. Thales arkenin "su" olduğunu, Herakleitos "ateş" ve Anaksimenes "hava" olduğunu iddia etmiştir. Empedokles kendinden önceki doğa filozoflarının arke ile ilgili "su", "hava" ve "ateş" tanımlamalarına "toprak" maddesini ilave ederek İslam dünyasında "anasır-ı erbaa" olarak bilinen dört elemente vurgu yapmıştır. Bu tartışmalar Sokrates'e kadar bu şekilde devam etmiştir. Sokrates ise, "arke"yi bilemeyiz, ancak "kendimizi bilmeliyiz" diyerek kendisinden önce evren ve Mutlak Yaratıcı üzerinde yoğunlaşan felsefelerden uzaklaşarak dikkatleri insan üzerine çevirmeyi başarmıştır. Sokrates bu yöntemle yaşadığı çağı aşarak günümüze kadar ulaşan müstesna düşünürlerden birisi olarak yüzyıllar boyunca

birçok felsefe yaklaşımı için ilham kaynağı haline gelmiştir. İşte Sokrates gibi insanı merkeze alan düşünürlerden birisi de Mevlana'dır.

Mevlâna, Mesnevisinde Antik Yunan felsefesinde filozoflar tarafından hararetle tartışılan dört element/anasır-ı erbaa konusunu da ele alıp şu şekilde tartışmaktadır:

“Toprak, su, hava ve ateş bizim bilgimizin dışındaki bir süreç içinde Allah tarafından yönetilmektedir.

Bizse bütün bunlardan habersiz Allah'ın yönettiği bu sürecin belli doğa yasaları ile yürüdüğünü düş+

ünürüz” (Mevlâna, 2018: II, 2355).

Mevlâna bununla da yetinmez Kur'an'da yer alan insan ve diğer canlıların yaratılış özelliklerini dört elementle ilişkilendirerek tartışmaktadır:

“Adem topraktandır; -fakat- toprağa hiç benzemez.

Cin ateştedir; ancak ateşle hiçbir ortak özelliği yoktur.

Aslı ateş olsa da bakarsan, peri de ateş gibi değildir.

Kuş rüzgardandır, ama neresi rüzgara benziyor

Yok benzerlik! Ancak Allah ne dilerse onu yapar.

Toprak insanın anası ise, bir çocuğun babaya izafetini nasıl açıklayabiliriz?” (Mevlâna, 2018: IV, 2405)

Mevlâna Yunan felsefesi ve İslam kelamını/felsefesini iyice kavradıktan sonra bütün bunların hedefinin Allah'ı aramak ve Allah'a erişmek olduğunu fark etmiştir. Buna bağlı olarak yaşadığı döneme kadar felsefe ve din alanında çalışan bilginlerin Allah'ı nasıl ve nerede aradığını kısaca şöyle kategorize etmiştir:

1. Allah gökte ve yerde diyerek kozmolojik delili savunanlar.
2. Allah evrendeki düzende, gayelilikte, estetikte, güzellikte ve hikmette diyerek teleolojik delili savunanlar.
3. Allah zihnimiz, tasarımlarımız ve düşüncelerimizde diyerek ontolojik delili savunanlar.

Böylelikle Allah'ın varlığının delilleri olarak ontolojik, teleolojik ve kozmolojik delillere yönelmiş olan İslam filozoflarını da aşağıdaki beyitte görüldüğü gibi Mevlâna "İnsan ve İman felsefesi yapmaya" davet etmektedir. Mevlâna'ya göre Allah'a giden yol insandan geçmektedir. Zira hep dışarılarda aranan Allah'ın Mevlâna'yla insanda, insanın özünde, zihninde ve gönlünde olduğu düşüncesi ve inancının yerleşmeye başladığı söylenebilir. Mevlâna bu durumu şöyle anlatmaktadır:

"Hristiyan ülkelerini dolaştım da baştan sona arandım ama çarşıta o hiç görünmedi bana,
O hiç yoktu Hintlilerin puta, Mecusilerin de ateşe tapındıkları mabetlerin hiçbirinde,
Doludizgin yollar aştım Kâbe'yi tavaf ettim de yoktu. O yaşlıya gence sığınak olan Kâbe'de,
Sonra kendi yüreğime baktım, can evime işte oradaydı, gördüm oradaydı, yoktu başka hiçbir yerde..." (Mevlâna, 2008: s. 112-113)

Mevlâna kendisinden önceki filozofların ortaya koyduğu bütün bu karmaşık felsefi yorumlardan uzaklaşarak Allah'ın insanın kalbinde olduğunu savunmaktadır. İnsan kalbi/gönlü beytullah yani Allah'ın evidir. Bu yüzden gönül/kalp Mevlâna için son derece merkezi bir öneme sahip olup Allah sevgisi de Allah'a erişimin yolu da insandan geçmektedir.

3. İMAN FELSEFESİ

Mevlâna'nın hem medrese/üniversitede ders veren bir müderris hem de bir dergâhı yöneten mutasavvıf olduğu bilinmektedir. O'nun ilim/irfanı ve akıl/gönlü bir tutan bir geleneğin içinde büyümüş olduğunu unutmamak gerekir. Babası Bahaeddin Veled hem bir medrese hocası hem de Kübrevilik tarikatı şeyhidir. Bilindiği gibi babası Mevlâna için son derece önemli bir rol model olmuştur. Mevlâna, babası öldükten sonra onun "Maarif" adlı eserini elinden düşürmemiş; hatta bir keresinde babam erkenden ölmemiş olsaydı Şems'e ihtiyacım kalmayacaktı demiştir. (Mevlâna, 2019: 98) Böylelikle Mevlâna medrese eğitimi ile tekke eğitiminin birbirinin zıddı veya alternatifi olmadığını

bilakis birbirinin mütemmimi olduğunu göstermiştir. Mevlâna bu iki alanı birbirinden farklı görmemekte hatta bunların birbirine muhtaç olduğunu ve dolayısıyla birlikte hareket etmeleri gerektiğini vurgulayarak yeni bir eğitim yöntemi üzerinde durmaktadır. Şunu açıklıkla ifade etmek gerekir ki ipuçlarını Gazalî'de gördüğümüz bu yeni yöntemi Mevlâna'nın bulmuş olduğu görülmektedir. Hem medrese hem de tekkede dersler veren ilimle irfanı birleştirmek suretiyle Mevlâna yeni bir dil, yeni bir yol ve yeni bir yöntem inşa ederek akılla gönül arasında bir köprü inşa etmeye çalışmıştır. Bu yönüyle Mevlâna bir yenilikçi hatta bir devrimcidir. Mevlâna yenilik yapmak konusu ile ilgili Divan-ı Kebir'de şöyle söylemektedir: "Her gün bir yerden başka bir yere göçmek ne iyi! Her gün bir yere konmak ne güzel! Kirlenmeden ve donmadan akmak ne iyi! Dünle beraber gitti, cancağızım, Ne kadar söz varsa düne ait. Şimdi yeni şeyler söylemek lâzım!" (Mevlâna, 2007: c. I, s. 218, b.462)

Mevlâna, Döneminin filozof ve ilahiyatçılarından eski Yunan hikmet ve felsefesinden vazgeçerek gerçek ilim ve hikmet olan iman ve aşk felsefesine davet eder: "Yunan felsefesinden çekil gel artık. İman felsefesini (hikmetini) de biraz oku artık." (Mevlâna, 1991: I, 160.) Başka bir deyişle, Mevlâna çoğunlukla Allah'ın varlığının delilleri olarak ontolojik, teleolojik ve kozmolojik delillere saplanıp kalmış olan İslam filozoflarını da yukarıdaki beyitte görüldüğü gibi "insan, iman ve aşk felsefesi yapmaya" teşvik etmektedir.

Salt akılla hareket etmeyi tahta bacakla yürümeye çalışmaya benzeten Mevlâna, akıl yoluyla ulaşılan, eylemden arındırılmış epistemik bilgiye güvenmez. Ancak tasavvuf yolunda seyrü sülûk ederken heretizme kaymamak için tasavvuf ilmini de akıl ile kontrol altında tutmaya çalışır. Akıl ve gönül birbirinden ayrı olmadığı gibi önce veya sonra da değildir. Onun için ancak aşk ve tutku akılla test edildiği müddetçe varılan sonuç itibarıyla iman etmeye ve yaşanmaya değerlidir. Aksi takdirde salt akılla veya aşkla yol almak isteyenler yolculuklarını pişmanlıkla tamamlayabilirler. Yapılan dua, zikir ve ibadetler bir insanı ilahi düşünce ve

duygu yoğunluğuna taşıyorsa bunlardan şüphe etmek gerekir. Mevlâna iman ile ilgili hususların bilgi boyutunda kalmasının yanlış olduğunu mutlaka yaşantı boyutuna taşınması gerektiğini savunmaktadır. Örneğin, filozof her şeyi kal/söz/delil ile bilir ancak bunu çabuk unuttur. Ancak arif hal ehli olduğu ve bilgiyi yaşantı haline getirdiği için unutmaması imkânsızdır (Mevlâna, 1974: c.I, s. 169, b.829). Mevlâna böylelikle bir taraftan irfani bilgi ile uğraşırken diğer yandan akademik bilgilerle de bunları kontrol altında tutmaktadır. Böylelikle irfani bilgilerin büyüüne kapılıp birtakım sufilerin yaşamış olduğu şatahat olarak isimlendirilen heretik söz ve davranışlardan uzaklaşmıştır.

4. NAHİV VE MAHİV FELSEFESİ

Mevlâna Allah'a erişim sırasında birbirinin ardı sıra iki farklı yol kullanmaktadır. Birincisi nahiv yöntemi ki insan bu yöntemle belli bir noktaya kadar gelmektedir. Diğeri ise, mahiv yöntemidir ki bu süreçte insan kendi nefsinin yakıp yok etmektedir. Bu iki yöntem birbirinin alternatifi olmayıp bilakis birbirini tamamlayan iki farklı aşamadan ibarettir. Bilgi ve tecrübe olarak da tanımlayacağımız bu aşamalar birbirinden ayrılırsa sonuç alınmaz. Tasavvuf literatüründe kal ve hal yöntemi olarak da bilinen bu yöntem yeni olmamakla birlikte iki yöntemin birlikte kullanılması Mevlâna'ya aittir ve yenidir. Mevlâna bunu kanat metaforu ile şöyle anlatmaktadır: "İki kanatlı olmalısın (zülcenaheyn) aksi halde uçamazsın." (Mevlâna, 2018: II, 1545)

Bilindiği gibi nahiv medreselerde temel olarak Arapça dil bilgisi ile ilgili olarak öğretilen konuların adıdır. Nahiv medrese eğitiminin temeli sayılmaktadır. Mevlâna sadece filozoflara değil aynı zamanda İslam dinini teorik olarak ele alıp değerlendiren ilahiyatçılara da bu konuda mesaj göndermek istemektedir. İslam dini hakkında yapılan bir takım bilimsel etütlerle örneğin, Kur'an okuyarak veyahut hadisleri öğreterek Allah'a ulaşamayacağını İslami eğitimin temeli sayılan "nahiv" kavramıyla sembolleştirmektedir.

Mevlâna insan nefsinin terbiye edilmesi aşaması olarak tanımlanabilecek bu aşamada "aşk kazanı" formülasyonuna uygun bir hareket stratejisi izlemektedir. Bu formülasyonda iki farklı aşama bulunmaktadır. Bunlardan birincisi "kapı metaforu" ile anlatılan masivadan uzaklaşmak suretiyle Allah'a erişme çabası; ikincisi ise, "nohut metaforu" ile anlatılan nefsin ibadet ve uzlet ile terbiye edilmesidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Mevlâna'nın felsefesi, nahiv değil mahiv felsefesidir. Mahiv felsefesi insan nefsinin bir takım ağır imtihanlardan geçerek terbiye edilmesi anlamına gelmektedir. Mevlâna'ya göre insanın içinde bir kavga vardır. İnsanın belki de en büyük kavgası kendisiyledir. Zira insanın zehri, panzehri, doktoru ve hatta celladı kendi içindedir. Aşk kazanında insanın bütün behimi arzularından özellikle dünyaya ait hırslarından kurtulmak suretiyle nefsin terbiye edilmesi ile otonom hale gelen kalbi Allah'ın teşrif edeceği bir ortama dönüştürmektedir. İnsan benliğinden sıyrıldığı zaman Allah'a erişmek suretiyle eşyanın hakikatine ve dolayısıyla ilahi hakikate ulaşmaktadır. Burada Mevlâna'nın anlattığı birlikteliğin tamamen manevi bir anlam ve ortamda gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Mevlâna Mesnevi'de bu konuya şöyle bir örnek vermektedir: "Bir medrese alimi bir gemiye biner. Bir taraftan gemi denizin üstünde hareket ederken alim geminin kaptanı ile tanışır ve ona nahiv bilip bilmediğini sorar. O da bilmem der. Bu duruma çok şaşırın alim: "gitti ömrünün yarısı" der. Bir müddet sonra denizde fırtına kopar. Ortalık can pazarına dönmüştür. Kaptan alime gelerek yüzme bilip bilmediğini sorar. Yüzme bilmediğini söyleyen alime kaptan cevap olarak: "Senin gitti ömrünün tamamı" der." (Mevlana, 2018: I, 2835) Mesnevi'de bu hikâyenin devamında Mevlânâ'nın şu yorumu yer almaktadır: "Malum olsun ki burada "nahiv" değil, "mahiv" lazımdır. Sen de mahvoldunsa, tehlikelerden çekinmeksizin suya dal. Denizin suyu ölüyü suda taşır. Diri olan denizin elinden nasıl kurtulur? Sen beşeriyet vasıflarından ölürsen esrar denizi seni başında gezdirir. Dünyada sen cihanın allamesi idin. Şimdi o cihanın faniliğini gör. Ey büyük dost; fikhın mevhumunu,

nahvin maksudunu ve sarfin tebdilini tevazu ve alçakgönüllülükte bulursun.”
(Mevlâna, 2018: I, 2840)

Mevlâna'ya göre, bir insan varoluşunu tamamlaması için beden ile ruh arasındaki bağı koparması gerekmektedir. Başka bir ifade ile beden ruh üzerindeki hakimiyetine son verilmesi; bedende hapis durumda olan ruhun özgürlüğüne kavuşması anlamına gelmektedir. "Kişisel ben" içinde kalıp "transandantal ben"e ulaşamaması kişinin kendi aslına ihanetinden başka bir şey değildir. Benin kendini yok etmesi yokluk bilgisiyle mümkündür. Yokluk bilgisi teorikte öğrenilen bir bilgi olmayıp varoluşsal ve yaşamsaldır. Bu bağlamda bilincin kendi beninden yola çıkarak transandantal bene yönelmesi ve sıçramasıdır. Başka bir deyişle, ruhu beden kafesinden kurtarmak gerekir. Mevlâna ruhun beden hapisanesinde mahkûm olduğunu ve hapis hayatı sürdürdüğünü söylemektedir. Mevlâna, bunu yumurta metaforu ile anlatmaktadır. Yani ruhu yumurtaya hapsolmuş civcive benzetmektedir. Civciv yumurtayı çatlatana kadar ruhunu kurtaramaz. (Mevlâna, 2018: III, 2175)

Mevlâna'ya göre Allah'a giden yol mahivden yani yok olmaktan geçmektedir. Allah'ın varlığında kendi varlığını yani egonu yok etmelisin zira Allah'a giden yol yakılmaktan ve nefsin yerlere sermekten geçmektedir. Allah'ın varlık ve azameti karşısında saygının bir ifadesi olarak kendi varlığını yakacaksın, yok edeceksin. Sufinin ilmi "nahiv" değil "mahiv"dir. Mevlâna aşağıdaki beyitte insanı ve dolayısıyla kendini yok sayan yaklaşımları şöyle tanımlamaktadır: "A bizim canımıza can olan, biz kim oluyoruz ki seninle bir arada bulunabilelim? Biz yoklarız, bizim varlıklarımız, geçici şekiller izhar eder, Mutlak varlık olan sensin ancak" (Mevlâna, 1991: I, 605). "İnsanın yok olmasını" statü olarak tenzil-i rütbe olarak görmemek lazım bilakis Allah'la hemhal olunması nedeniyle terfi-i rütbe olarak algılamak gerekir. Yine başka bir beyitte Mevlâna şöyle söylemektedir: "Tanrı'yı bir bilmek nedir? Kendini o birin önünde yakıp yandırmak. Gündüz gibi

ışığı durmayı istiyorsan, geceye benzeyen varlığını yakadur. Bakırı kimyada eritir gibi varlığını O'nun varlığında erit gitsin." (Mevlâna, 1991: I, 3020)

Mevlânâ'ya göre insan, nefsini temizleyerek, onun suflî arzularını yok ederek ve günahlardan arınarak bazı hakikatlere ulaşabilir. Aslında insanın yok olması da bu anlama gelmektedir. Ona göre kalb levhası ne kadar lekesiz ve temiz olursa, iman hikmetinin nakışları da o kadar parlak ve aydınlık olur. İşte o zaman hocasız, kitapsız, peygamberlerin getirdiği ilim ve marifet insanın içine doğar, hikmetin ağzı açılır, iman kalbe akmaya başlar. Bu durumu Mevlâna beyitlerinde şöyle anlatmaktadır:

"Kalp aynası tozdan kirden arınmış ve tertemiz olursa,
Su ve toprağın dışındaki nakışları o zaman görürsün
Gönül penceresi geniş ve camları da tertemizse,
Hiçbir vasıta olmadan Allah'ın nuru kalbe ulaşır." (Mevlâna, 2018, I,105)

Mevlâna bu durumu "Padişah ve Resim Yarışması" adlı bir hikâye ile açıklamıştır. Bu hikâyeye göre, bir padişah resim yarışmasında birinci olanı seçebilmek için Rum ve Çinli ressamın karşılıklı iki duvara resim çizmesini istemiştir. Çinli ressamlar boya, fırça vs. birtakım malzemeler talep ederlerken, Rum ressam ise, sadece zımpara istemişler. Ardından malzemeler her iki tarafa da iletilmiştir. Daha sonra iki tarafta kendilerine ait perdelerle saklanan bölümlerde çalışmaya başlamışlar Bir müddet sonra resimlerin tamamlandığını padişaha bildirmişler. Padişah önce Çinlilerin resmine bakmış ve çok beğenmiş. Daha sonra Rum ressamın duvarı açılınca Padişah şaşkınlık ve hayranlık içinde bu resmi de beğenmiştir. Şaşırmasının sebebi bu resmin Çinli ressamın çizdiği resimle aynı olmasıdır. Beğenmesinin nedeni ise o resimden bu resmin daha parlak ve güzel görünmesidir. Mevlâna bu hikâyedeki hikmeti anlatırken şöyle der: Aslında Rum ressam duvara resim falan çizmediler sadece duvarı zımparalayarak ayna haline gelmesini sağladılar. Çinlilerin resmi daha parlak bir şekilde karşı duvara yansımış oldu. (Mevlâna, 2018: I, 3465-3495)

Burada Mevlâna Allah'ın insan kalbine tecelli ettiğini söylemektedir. Mevlâna'ya göre "yere göğe sığmadım, mümin kulun kalbine sığıdım" kutsi hadisinde tam olarak Allah'ın bu durumundan bahsedilmektedir. Ancak Allah'ın insanın kalbine tecelli etmesi veyahutta hakikatin saflaşmış kalbe yansımaları için bu kalbin dünya kirlerinden temizlenmesi gerekmektedir. Mevlâna'ya göre kalbin temizlenmesi aslında kalbimize konuk edeceğimiz Allah için yapılan hazırlıktır. Mevlâna bu hazırlığı beyitlerinde şöyle anlatmaktadır: "Senin canının içinde bir can var, o canı ara! Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara! Allah'ı arıyorsan onu dışarıda değil, kendi kalbinde ara!" (Mevlâna, 1974: c.I, s. 11, b.43)

5. AŞK FELSEFESİ

Gazali'de sevginin ileri bir mertebesi olarak görülen "aşk" kavramı, (Gazali, 1994: s.32) tasavvuf tarihinde ilk olarak âşıklara ikram edilen "aşk tası" deyimiyile Zunnûn Mısırî tarafından dile getirilmiştir (Nicholson, 2004: 43-44). Mevlânâ, aşkı ucu bucağı olmayan bir okyanusa benzetmektedir. İçi sırlarla dolu olan bu okyanusun sadece bir damlası umut, geri kalanı ise korkudan oluşmaktadır. (Mevlâna, 1974: II, 987). Mevlâna'nın bu metaforunda tasvir ettiği tablo korku ve ümit dengesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Şimdiye kadar genel olarak tasavvufu açıklayanlar ne olduğu tam olarak anlaşılmayan aşktan, sınırsız ve temelsiz ümitten bahsetmişti. Hâlbuki Mevlâna'nın öğretileri arasında sadece ümit değil, kaygı figürü de bulunmakta dahası bu figür ümite göre oldukça baskın görünmektedir. Kaygı figürü daha çok aşka zarar verecek veya maşuku gücendirecek unsurları içermektedir. Ancak Mevlâna'ya göre, aşkın içerdiği ümit de hafife alınmamalıdır. Çünkü damla oranında bile olsa ümit manevi yaşamı dengelemesi açısından önemlidir. Kişi zihinsel mantık sistemi içinde hareket ettiğinde bazı şeyler imkansız görünüyor. Bu nedenle akıl, ümitsizlik yoluna girmeye meyletmeyince devreye aşk girmektedir. Bu aşamada kişinin akla imkansız gibi görünse de umuttan yana olması için aşka ihtiyaç vardır. Zira aşk akıldan çok ümide yaslanmaktadır. Çünkü hiçbir şeyi umursamayan mantık değil

aşktır. (Kaval, 2011: 119) Akıl neye ve nasıl fayda sağlayacağını araştırırken; aşk tepeden tırnağa dönüştürücü bir iksirdir (Mevlâna, 2018: II,1529-30),

Âşık insan aşkına koşmaya devam eder; duramaz veya vazgeçemez. Dahası başka bir şey yapması da mümkün olmaz (Mevlâna, 2018: VI, 1966-7). Aşık için dünya bir yana aşkı bir yana olup O'nu dünyada hiçbir şeye değişmez. Aşkıyla arasının iyi olması onun için her şeyden önemli. Yeter ki aşkı onun yanında olsun geri kalan herkes karşısında olsa da umursamaz. Tüm varlığını aşkına adar, geriye hiçbir şey bırakmaz. (Hucvirî, 1996: 424). Mevlâna, Mecalis-i Seba adlı eserinde yer alan beyitlerde Allah'ın dışındaki varlıklar/masiva hakkında şöyle demektedir:

Ne olurdu, seninle tatlılaşıyordım; yaşayış zati acı;
Ne olurdu, sen razı olsaydın benden de herkes kızsaydı bana.
Ne olurdu, seninle aram düzgün olsaydı da
Bütün âlemlerle aram açılsaydı, dünya yanıp yıkılsaydı.
Sen beni sevdiğinden sonra malın-mülkün değeri mi olur?
Zati toprak üstünde ne varsa hepsi de toprak. (Mevlâna, 2017: 105)

Mevlâna'nın tecrübe delilindeki temel noktalar; varlık, varlığın birliği, insan ve aşktır. Felsefesinin temelinde akıl vardır ancak akıl bir noktaya kadar doğruyu vermekte olup o noktadan sonra insanı hakikate inanç ve aşk götürecektir. Ancak Mevlâna bu aşamadan sonra akla sırtını dönmekte bilakis ona inanç ve aşkla erişilen tecrübelerle ilgili "sağlama yapma" görevi vermektedir. Bununla birlikte inancın akılla çatışarak ondan ayrıldığını ve mutlak hakikate ulaşmada akıldan üstün olduğunu savunan fideizmden de ayrılmaktadır. Mevlâna İslam dininin teorik ve pratik yasalarının madalyonun iki farklı yüzü olduğunu ve birbirinden ayıramayacağını savunmaktadır. Mevlâna, Allah'a erişmek konusunda teorik düşüncelerden çok edimsel tutum ve olma haline dayanmaktadır. İşte bu noktada Mevlâna'nın "aşk kazanı" formülasyonu devreye girmekte Allah'a ulaşmak için burada yanmak gerekmektedir. Sadece aşk kazanında yanmak suretiyle bir takım dünyevi zaaflarımızdan kurtulup Allah ile buluşmaya hazır hale gelebiliriz.

Mevlâna'ya göre, insanın evrende karşılaştığı kötülükler veya belalar Allah'ın rahmetinden kaynaklanmaktadır. Bunu Mevlâna nohut metaforu ile bize şöyle anlatmaktadır: Nohut tencereye konup kaynamaya başladı mı suyun üstüne doğru gelir ve: "Beni neden ateşe attın? Neden kaynatıyorsun?" diye feryat figan eder. Evin hanımı der ki: "Güzelce kayna, direnme! Çünkü seni sevmediğimden ateşe atmadım. Seni yok etmek için değil olgunlaştırmak için kaynatıyorum. Bu senin kaderin, imtihanın! Allah'ın rahmeti kahrından ileri olup bir kimseyi kötülüklerle duçar etmesi rahmetindedir." (Mevlâna, 2018: III, 4160-4185) Mevlâna, burada nohutun acı, elem, ıstırap ve dolayısıyla kötülük olarak algıladığı şeylerin aslında onun ham halinden kurtularak olgunlaşması anlamına geldiğini anlatmaktadır.

İnsan aşk kazanında sadece günahlardan arınmakla kalmaz aynı şekilde kişilik gelişimini de sağlamaktadır. Böylelikle Mevlâna yaşam boyunca karşılaştığımız manevi sorunları aşk kazanında çözme işleminin üç safhaya ayrıldığını söylemektedir:

Tablo 1: Aşk kazanı

1. Hamlık hali
2. Kaynama, pişme ve yanma süreci
3. Olgunluk/kemal hali

Mevlâna'ya göre insan birçok ham duygu ve düşüncesiyle dünyaya gelir ve burada karşılaştıkları zorluklar sayesinde olgunlaşır. Bunlar ilk başta şer ve kötülük olarak görünse de aslında insan için hayırlı olmakta; insanın olgunlaşmasını ve kamil insan olmasını sağlamaktadır. İnsanın varoluşunu tamamlaması için beden ile ruh arasındaki bağı koparması gerekmektedir. 800 yıllık bir geleneği başlatmış olan Mevlâna, insanı akıl değirmeninde öğüten, aşk kazanında yakan yeni bir doğuştan söz etmektedir. O, Aşk felsefesini üç sözcükle özetlemektedir: "Üç sözden fazlası değil ömrüm; hamdım, piştim/ yandım,

oldum/olgunlaştım...” (Mevlâna, 2018: II, 3455) Mevlâna'ya göre insanda bulunan iç sıkıntısının nedeni ne hayatın anlamsızlığı ne de bu anlamsızlığın getirdiği ümitsizliktir. Bunun nedeni insanın kendini aşma gayretinin husule getirdiği coşku ve yüksek gerilimdir. İnsanı olgunlaştıran şey çile ve yaşadığı sorunlardır. Sorunlar insanı yakar, kavurur ve olgunlaştırır. Mevlâna, bu konuyu daha somut bir şekilde anlatmak için, kilim metaforunu kullanmıştır. Kilimi sopayla dövmenin amacı, ona eziyet etmek değil onu temizlemektir. Firavun, acı ve yokluk görmediği için azmıştır.

Mevlâna'ya göre, aşk inanma, anlama ve olma sürecidir. Mevlâna, insan nefsinin şüphe ve zan yeri olarak kabul eder. Mevlâna'ya göre, “Bir insan da iki iş var. Gah balık oluyor gah olta. Yarı mümin, yarı kafir. Yarı hırs, yarı sabır. Tanrım içimizde mü'min de var kafir ve eski putpereste.” (Mevlâna, 2018: II, 2540-7) Mevlâna, Allah ve eşyanın hakikatine ulaşım süreciyle yaşanan acı ve ıstırap dolu yaşam döngüsünden kurtulmanın tek yolunun ise aşk ve dolayısıyla kendinden vazgeçmek olduğunu söyler. Buna göre insan iki yolla Allah'a ulaşır ya herkes gibi ölüyor ya da ölmeyen kendinden vazgeçerek. Mevlâna bu durumu Mesnevi'de şöyle bir hikâye ile anlatmaktadır: Bir kişi dostunun evinin önüne geldi ve kapıyı çaldı. Dostu içeriden: “Kim o?” diye sordu. Buna dost “ben” diyerek cevap verdi. Bunun üzerine ev sahibi: “Burada başka biri için yerimiz kalmadı” diyerek “sen benliğinden vazgeç öyle gel” dedi. Misafir dostunun ne demek istediğini anladı ve evden uzaklaştı. Bir müddet sonra Dostunun kapısını tekrar çaldı. Ev sahibi yine “sen kimsin?” diye sordu. Bunun üzerine sevgili “sen!” diyerek cevap verdi. Bu cevabı alınca ev sahibi kapıyı açarak dostunu içeri aldı. (Mevlâna, 2018: I, 3050-3060)

Mevlâna'nın temel hedefi, Allah'ın varlığından başka varlık formlarını kabul etmemektir. Mevlâna aslında aşk felsefesini de bu fikir üzerine inşa etmektedir. Aşağıdaki beyitte Mevlâna bu birliği şu şekilde tesis etmeye çalışmaktadır: “Dostum ben benim, sende bensin beri gel beri daha da beri. Değil mi ki sen

bensin, ben de benim, peki nedir bu senlik benlik” (Mevlâna, 2018: I, 3985) Mevlâna, benlikten sıyrılma sürecinde aşk kazanının fonksiyonunu açıklamak için Mecnun ve devesi arasında geçen bir hikâyeyi anlatmaktadır. Bu hikâyede Mecnun Leyla'ya, deve ise yavrusuna âşıktır ve ona kavuşmaya çalışmaktadır. Devenin yuları Mecnunun elindedir. Ancak bu seyahatte şöyle bir sorun yaşanmaktadır. Devenin yavrusu Leyla'nın bulunduğu yerin tam tersi istikamettedir. Mecnun Leyla'ya kavuşmak için deveyi hızlı bir şekilde sürmektedir. Ne zaman ki Leyla'yı düşünüp hülyalara daldığında deve hemen Mecnun'un çizdiği güzergâhın tam tersi istikamete yönelerek yavrusuna doğru koşmaktadır. (Mevlâna, 2018: IV, 1530)

Mevlâna'ya göre Allah aşkını derinden yaşayanlar bu deneyimi dönüştürebilirken, bunu tecrübe etmeyenler ise ilahi aşk aradıklarını söyleseler de şeyhin basit aşk imtihanlarına dayanamaz ve seyrü sülûğü terk ederler. Mevlâna bu durumu şu beyitleriyle anlatmaktadır: “Aşkından dolayı maşuğa duyduğu hasretinden dünyayı taşıyan direğin ağırlığı gibi yükü taşımayı göze alabilen kim kaldı ki?” (Mevlâna, 2007: VI, s. 262, b. 2075). Çünkü insan için ekmek ve su gibi gerekli olan aşk, okyanusu bir tencere gibi kaynatacak, dağı eritecek ve gökyüzünü parçalayacak kadar etkilidir. (Mevlâna, 2018: V, 2735). Dünyaya ve içindekilere duyulan aşk bir yanılsamadır. Büyük sevdaları tadanlar küçük bir aşklara bakmaz. Çünkü kıymetsiz olanı seven, maskara olur, kendisi gibi bir beşere hizmetkar olur (Mevlâna, 2018: I, 2801 vd.). Ama bu yanılsama nedeniyle seven, sevdiğinin bu kadar değersiz ve etkisiz olduğunu bilmez. Bu nedenle insan sevgiyi hak eden hakiki bir aşka yönelmelidir. (Mevlâna, 2018: I, 2805)

Mevlâna'nın felsefesinde konuları teorik olarak bilme değil, pratik olarak var olan süreç önemsenmiştir. O'nun varoluşçuluğunda esas olan varlığı sorgulamak ve düşünmek değil, var olmaya çalışmaktır. Nitekim tasavvuf, kal ilmi değil bilakis hal ilmidir. Ona göre insanın içinde taşıdığı öze ulaşmak için çaba sarf

etmesi gerekmektedir. Bu çaba sadece ilahi hakikate ulaşmak için değildir. Mevlâna düşüncesinde bu çabanın nihai amacı kendini bilmektir. Kendini bilmek demek Rabbinin bilmek demektir. Onun deyimiyle insan fikir kanadını bırakıp mana kanadını kullanmalı. Mevlâna'nın deyimiyle bir yerde aşk fazlalaştı mı orada ne Ebu Hanife bir ders verebilir ne de Şafii. (Mevlâna, 2018: III, 3832) Mevlâna için iman teslim olmakla başlar. Ona göre Tanrının gücüne ve yaratıcılığına sadece inanmak gerekir. Her türlü iyiliğin onda olduğuna kuşkusuz inanmak lazımdır. Sınamak insana yakışmaz. İnsanın aklına bu gibi kuşkular geldi mi derhal secdeye kapanıp af dilemesi ve "Allah'ım beni kuşkudan kurtar!" demesi gerekir.

6. MEVLÂNA'DA EVRENSEL FELSEFE KURAMLARI

Mevlâna'ya ait olan bu aşk felsefesinin dayandığı bir takım evrensel kuramlar bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri vahdet-i vücüt, hümanizm/insan sevgisi, evrensellik/kozmpolitanizm ve hoşgörü/toleranstır. Bu kuramları geniş bir şekilde anlatmak makalenin sınırlarını aştığı için bunlara kısaca değinelim:

6. 1. Vahdet-i Vücut

Mevlâna'nın tanımladığı bu aşk felsefesi özünde vahdet-i vücuttan başka bir şey değildir. Mevlâna'nın yaşadığı dönemde Konya'da Sühreverdilik, Kalenderilik, Melamilik ve Vefailik tarikatları yaygın olarak kabul edilmekteydi. Melamilik dünyaya zerre kadar değer vermeyen dünyanın peşinden koşan insanları hor ve hakir gören anlayıştır. Vefailik'te Hacı Bektaş Veli tarafından temsil edilen tasavvuf akımı idi. Mevlâna'nın bu tasavvuf hareketlerinden olumlu ve olumsuz etkilendiği âşikâr. Uzun süre Sühreverdiliğin etkisi altında kalan Konya, Muhyiddin İbni Arabî'nin kente gelişiyle birlikte "Vahdet-i Vücut"un etkisi altına girmiştir. Mevlâna'nın Kalenderi tarikatının ileri gelenlerinden olan Şems-i Tebrizi'de gördüğü Kalenderi tavra hayran olduğu ve ondan çok etkilendiği de bilinen bir gerçektir. Bu yüzden Şems Konya'ya yerleşmiş, Mevlâna ve Şems

arasındaki etkileşim dilden dile dolaşmıştır. Mevlâna'nın yaşadığı dönemde tasavvuf hareketleri üç ayrı bölüme ayrılmıştır:

Tablo 2: Mevlâna dönemi tasavvuf hareketleri

1. Endülüs ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkan tasavvuf hareketleri ve özellikle Muhyiddin İbni Arabi gibi Ahlakçı Mutasavvıflar.
2. Mısır, Suriye ve Irak gibi Orta-Doğu ülkelerinde ortaya çıkan Sühreverdilik, Vefailik ve hatta Cevlakilik (Kalenderilik) gibi zühtü tasavvuf ekolleri.
3. Orta Asya ve İran'da doğan Kübrevilik, Yesevilik, Melamilik ve Haydarilik gibi coşkucu/cezbe ve estetikçi tasavvuf anlayışları.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Mevlâna ilk zamanlar Sühreverdi'nin İsrakilik felsefesini benimsemiştir. Keşif, ilham ve sezgi Sühreverdi'nin savunduğu İsrakilik felsefesinin temel unsurlarıdır. Akıl yürütme ve dolayısıyla kıyas yöntemini kullanma konusunda Meşşailerle aynı yaklaşım içinde olsalar bile İsrakiler daha üst düzey bilgiye erişmek için entellektüel sezgi ve aydınlanma yöntemini kullanmak gerektiğini savunmuştur. İbni Arabi'nin Konya'ya gelişinden sonra Mevlâna vahdet-i vücud felsefesine yönelmiştir. İbn-i Arabi'ye ait bu yaklaşım, vahdet-i vücud akımları içinde kendine özgü farklılıkları olan, dinsel referansları ağır basan, akıl yerine mistik sezgiye ağırlık veren bir sisteme sahiptir. (Mevlâna, 2017: s.20)

Mevlâna vahdet-i vücudu benimsemesine rağmen bu felsefenin tanımını yapma konusu Mevlâna için çoğu zaman sıkıntılı bir süreç olmuştur. Bu zorluğun teolojik ve felsefi olmak üzere iki nedeni vardır:

1. Teolojik olarak "varlığın birliği" fikri, İslam'ın "yaratıcı ve aşkın Tanrı" anlayışıyla bağdaşmaz. Dolayısıyla bu düşünceyi sade bir dille ifade etmek sorun yaratır. Bazı çevrelerde tansiyonun yükselmesine ve bazı tartışmaların öne çıkmasına neden olmuştur.
2. Varlığın birliği fikri, monistik bir varlık tasarımı gerektirir. Bu anlayışa göre varlık tek bir hakikattir ve birden çok varlık düşünülemez. Birden çok varlık fikri, İslam'daki tevhit anlayışına aykırıdır. Ancak çokluğu günlük hayatımızın her

anında yaşarız. Bu durumda ilkesel birlik ile deneyimsel çokluk nasıl uzlaştırılacak ve bu uzlaşma nasıl ifade edilecektir? Bu ikisini uzlaştırmak ve bu uzlaşmayı gündelik dille ifade etmek neredeyse imkânsız olduğundan Mevlâna, aynı görevi üstlenmeye çalışan seleflerinin yaptığı gibi metaforlara yönelmiştir. İbni Arabi'den farklı olarak Mevlâna için vahdet-i vücut bir amaç değil bir araçtır. Mevlâna, vahdet-i vücut felsefesini ve bu felsefenin çeşitli alanlardaki uzantılarını açıklamak için son derece kullanışlı metaforlar kullanmaktadır. Kapı çalma, nohut, nahiv ve mahiv, fena vb. gibi metaforlar bunlardan sadece bir kaçıdır. Bilindiği gibi İbni Arabi de bu güçlüklerden dolayı ayna, harf ve ışık sembollerini kullanmıştır. Aslında bütün bu metaforlar vahdet-i vücut felsefesinin uygun bir dille ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Mevlâna'nın tasavvufi vahdet düşüncelerini anlatırken kullandığı sembolik üslup onun İbni Arabi'nin Vahdet-i Vücut ekolünde sayılmasına neden olmuştur. İşte tam da bu yüzden Mevlâna, İslam düşünce tarihinde özel bir yere sahiptir. İslam akidesini ve en zor teolojik meseleleri halkın anlayabileceği bir dille, özellikle temsili bir anlatımla halka sunarak, söz konusu inançların Müslümanlar arasında kök salmasına neden olmuştur. Mevlâna Mesnevisini anlatırken “Mesnevi-i ma dükkân-ı vahdet est/ Benim mesnevi kitabım birlik dükkânıdır” diyerek vahdet-i vücut düşüncesine bağlılığını yinelemektedir. Mevlâna'ya göre, var olma, Tanrı karşısında kendi benliğini bilinçli bir şekilde “hiçleştirme” süreci olarak tanımlamaktadır. İster rasyonel isterse ampirik yöntemlerle insanların meylettiği yokluk ve hiçlik ile izah edilebilen dünyevi hedeflerin aşıklar için bir kıymet-i harbiyesi yoktur. (Mevlâna, 2018: II, 875) Hatta daha sonra 19. yüzyıl filozoflarından Nietzsche'nin, Nihilizmi kurarken Mevlâna'dan etkilendiği düşünülmektedir.

6.2. Hümanizm

İnsanı önceleyen yaklaşımlarından dolayı neredeyse bütün düşünürler Mevlâna'yı hümanist bir düşünür olarak kodlamaktadırlar. Ancak Avrupa

merkezli bir kavram olan hümanizmin anlamı içinde sevgi, hoşgörü ve tolerans gibi kavramlar yoktur. Bu kavram Tanrı merkezli evren anlayışı bir kenara bırakılarak insan merkezli bir evren anlayışının benimsenmesidir. Batı'da bir insana "hümanist" dediğiniz zaman daha çok onun ateist, seküler ve modernist olduğu anlatılmak istenir. Nietzsche'nin dediği gibi bu kavram, Tanrıyı koltuğundan kaldırarak oraya insanı oturtmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle hümanizm psikolojik derinlikten ziyade felsefi arka plana sahip bir kavramdır. Örneğin, bir eylemin benimsenmesinde Tanrının hoşnutluğu değil, insanın faydası ve hoşnutluğu göz önüne alınmaktadır. Tanrının taleplerinin yerine insanın taleplerinin karşılanması düşünülmektedir. Dahası bu kavramın daha çok sekülerizmle sıkı bir ilişkisi vardır. Bu açıdan bakıldığında devlet yönetimi "tanrı merkezli/teosentrik" değil "insan merkezli/egosentrik" yaklaşımlara sahiptir. Bu yaklaşım seküler bir yaşam felsefesine bağlı olarak insanı doğaüstü varlıklardan kurtararak özgürleştirmeyi hedeflemektedir (Kabaklı, 1975: s. 65).

Hümanizme göre doğruyu bulmak insanın görevidir. İnsan hakikate ulaşmak için genel geçer kuralları kullanmalı ve buna mantık düzleminde ulaşmalıdır. Mistisizm, ezoterizm, gnostisizm veya bir takım akıl ve mantık kurallarına uymayan yol ve yöntemlere saplanmamalıdır. Hakikate ulaşmak istiyorsak bunlara körü körüne bağlanmamalı, bilimsel yol ve yöntemler takip edilmelidir. Aşırı septik yaklaşımlar ve herhangi bir otoritenin insan yaşamı üzerinde belirleyiciliğine son verilmelidir. Hümanizm hayatı daha iyi yapmak için insanın gelişimini önemsemektedir. Ancak hümanizm konusunda birçok eleştirinin de olduğunu söylememiz gerekmektedir. Örneğin, hümanizmin hayvan ve doğaya karşı insan kadar müşfik davranmadığı üzerinde durulmaktadır. Hümanizme göre, insan özel bir varlıktır ve insanın etrafında bulunan hayvan ve bitkiler başta olmak üzere canlı cansız bütün varlıklar insanın çıkarları doğrultusunda harcanabilir. Batıda hümanizm insan sevgisi değil de daha çok Ortaçağda Tanrı

merkezli bir evren anlayışının yerine insan merkezli bir evren anlayışının inşa edilmesi anlamına gelmektedir (Gölpınarlı, 1963: 75).

Mevlâna hümanizmini bugünkü Batı tarzında bir hümanizm ile bir ve aynı görmek son derece yanlıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi Batı'daki hümanizm Allah'ın tahtına insanı oturtmayı amaçlayan bir inkâr mekanizmasıdır. Hâlbuki Mevlâna, Allah'a ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bütün samimiyetiyle bağlıdır. Mevlâna'nın hümanizm anlayışı dediğimizde son derece orijinal bir yaklaşım ile karşılaşmaktayız. Mevlâna'nın hümanizmi insan sevgisi ve aşk anlamına gelmektedir. Mevlâna önce Allah'a gitmez, insana gider; çünkü bizi Allah'a götüren yegâne yol insandan geçmektedir. Yaratılışı itibariyle insanı kötü gören Hıristiyanlık öğretilerinin aksine Mevlâna için insan muhteremdir ve Allah'ın tecelligahı olan insan gönlünün incitilmesini kabul etmez.

Mevlânâ, "insan gönlünün incitilmemesi"den söz ettiği Dîvan-ı Kebir"de yer alan bir gazelinde bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

Gönlün varsa gönül Kâbe'sini tavaf et. Anlam Kâbe'si gönüldür; ne diye toprak sanıyorsun onu?

Allah, suret Kâbe'sini tavaf etmeyi, onun vasıtasıyla bir gönül ele alasin diye buyurmuştur.

Bir gönül incittin mi bin kez yaya gitsen de Kâbe'yi tavaf etsen Allah kabul etmez.

Malını-mülkünü ver de bir gönül al; al da o gönül, mezarda, o kapkara gecede ışık versin sana.

Allah kapısına binlerce altın torbası götürsen Allah, bize bir şey getireceksen gönül getir der.

Çünkü der, altın, gümüş, kapımızda hiçbir şey değildir, bizi istiyorsan istediğimiz gönüldür bizim.

Senin, bir saman çöpü kadar değer vermediğin yıkık gönül, Arş'tan da üstündür, Kürsi'den de, Levh'ten de, Kalem'den de.

Hor bile olsa gönlü hor tutma, o horluğuyla gene de pek üstünler üstünüdür gönül.

Yıkık gönül, Allah'ın baktığı varlıktır; onu yapan can, ne de kutludur.

Kırılmış, iki yüz parça olmuş gönlü yapmak, Allah'a hacdan da yeğdir, umreden de.

Allah defineleri, yıkık gönüldedir. Yıkık yerlerde pek çok defineler gömülüdür.

Kul gibi, köle gibi gönüllere hizmet için kemer kuşan da sırlar yolu, yüzüne açılsın.

Sana kutluluk gerekse, devlet istiyorsan, gönüller almaya, ululuğu bırakmaya bak.

Gönüllerin yardımı seninle at başı beraber giderse kalbinden hikmet kaynakları akar.

Dilinden sel gibi Âb-ı hayat akar; soluğun, Mesih'in soluğu gibi hastalıklara ilâç olur.

İki dünya da bir gönülceğiz için var olmuştur; okuyanın dudağından çıkan "Sen olmasaydın" hadisini duy.

Yoksa varlığın, mekânın, güneşin, Ay'ın, yerin ve şu gök kubbenin vücudu nerden olacaktı?

Sus, her kılında iki yüz dil olsa da söyleyen, gönül, gene de anlatışa sığmaz. (Mevlânâ, 2007: 7, 608-609.)

Dostluk ve insan ilişkileri konusunda bu tür telkinlerde bulunan ve insanların birliğine bu kadar önem veren Mevlâna'nın insan sevgisi de üzerinde durulmaya değer yönlerden biridir. İnsana yüklediği anlam ve insanın dünyadaki yerini ve görevini sorgularken takındığı tavır nedeniyle Mevlâna, neredeyse tüm zamanların en büyük hümanist düşünürlerinden biri olmuştur. Buna göre insan, hem diğer insanları hem de tüm canlıları sonsuz bir sevgiyle sevmeli ve korumalıdır. Mevlâna'nın bu bitmek tükenmek bilmeyen insan sevgisinin altında yatan fikir ilahi aşktır. Mevlâna üzerinde kafa yorduğu ve felsefesinin temellerini attığı olgulardan biri olan aşkı Allah'ın sıfatlarından biri olarak kabul etmiş ve neyi ve kimi seversek sevelim, kime âşık olursak olalım sevdiğimiz ya da âşık olduğumuz varlığın aslında Tanrı olduğu düşüncesindedir. Elbette asıl olan ilahi aşktır ama bu, insani ya da geçici aşkların değersiz olduğu anlamına gelmez; bilakis Allah sevgisinin yanında oldukça sıradan, değersiz ve basit görünen beşeri ve geçici aşklar, insanın yaşadığı sevginin başlatıcısı ve temeli olduğu için düşük düzeyde de olsa değerli kabul edilmelidir. İnsanları Allah sevgisine götürecek bu aşklara takılıp kalmamalı, ilahi aşka geçiş mümkün olmalıdır.

6.3. Kozmopolitanizm

İnsanın büyük bir aileye mensubiyetini savunan kozmopolitanizm yerel özelliklerin yerini evrensel özelliklerin alması gerektiğini savunmaktadır. Mevlâna aynı şekilde bütün insanlığın aynı kökten geldiğini; ayrıştırıcı değil de birleştirici unsurların öne çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Mevlâna'nın ufku o kadar geniştir ki görünen gezegenlerin ötesinde insan tarafından görülmeyen ve bilinmeyen gezegenlerin varlığından söz etmektedir. Mevlâna'nın ifadesiyle: "Alemde gizli merdivenler vardır. Basamak basamak ta göğe kadar. Her bulutun başka bir merdiveni vardır, her gidişin farklı göğü. Her biri öbürünün halinden bihaber. Evren geniş bir ülkedir ne başı var ne de sonu..." (Mevlâna, 2018: IV, 2890) Böylelikle Mevlâna'nın zihninin gezegenler arasında bulunan geçiş noktalarında dolaştığını görmekteyiz. Ancak Mevlâna "evren vatandaşlığı" olarak tanımlayabileceğimiz bu aşamadan önce dünya vatandaşlığı gibi insanlık kardeşliğine vurgu yaparak; din, dil, ırk vs. ayırımı yapmamaktadır. Mevlana, insanlık alemini öylesine kucaklamıştır ki onları kendi vücudunda birer organ olarak görmektedir. O'na göre, organların vücudun herhangi bir yerinde olmasında bir fark olmayıp önemli olan birliktir. Nitekim bu durumu Mevlana şöyle açıklar: "Benim tek bir canım, yüz bin tenim var. Ama ne yapayım ki, ağzımı bağlamışlar. Binlerce insan gördüm ki, ben onlar olmuşum sanki. Onların arasında yalnız kendimi göremedim" (Mevlana, 1974: c.I, s. 219, b. 1067). Başka bir kitabında ise aynı konuyu şöyle anlatır: "Seni bağırma öyle bir basacağım ki, vardan da kurtulacaksın, yoktan da..."(Mevlana, 2007: 7, 118.)

Mevlâna, kozmopolitanizm anlayışının mahiyetini en güzel pergel metaforu ile anlatmaktadır. Fussilet Sûresi 53. âyete dayandığı bir Müslümanın dünyaya bakışını ifade eden pergel metaforunu anlatırken Mevlâna şöyle der: "Benim dinimde pusulanın iğne ayağı sabittir, fakat ben diğer ayağımla yetmiş iki ülkeyi dolaşırım." (Mevlâna, 1974: c.I, s.53, b. 253,) Yani iğne ucu bir yere sabitlenmezse kişinin başıboş bir nesne gibi gelişigüzel dolaşacağını, diğer

yandan iki ayağı da sabitlenirse dünyadaki güzellikleri izleyemeyeceğini ifade etmek istiyor. Mevlâna'nın şiirleri kolay ulaşılabilir ve herkesin anlayabileceği ortak bir dille yazılmış olup, bu şiirlerde kişi ayrımı yapılmamaktadır. Çünkü aşk dost olmaktır, kardeş olmaktır, birlikte olmaktır, anlamak ve empati kurmaktır. Allah sevgisinden kaynaklanan insan sevgisi, aslında Mevlâna'nın sevgi öğretilerinin temelini oluşturmaktadır. Yaşamın ana felsefesi aşk felsefesi olup amaçlanan her şey yalnızca o aşkın varoluşsal farkındalığına yöneliktir. Mevlâna'nın aşk anlayışı, din, dil, ırk, renk ve ideoloji ayrımı yapmadan bütün insanlığı kuşatmaktadır.

“Gel, gel, ne olursan ol yine gel,
İster kâfir, ister Mecusi,
İster puta tapan ol yine gel,
Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel...” (Mevlâna, 1974: c.I, s.8, b.25)

Mevlâna, İslamiyet'e ve dolayısıyla Allah'a ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e bütün samimiyetiyle bağlıdır. Mevlâna bağlı olduğu İslamiyet'i öteleyerek değil bilakis sağlam bir Müslüman olarak insanlığı kucaklayan birtakım mesajlar vermiştir. Bilindiği gibi, İslam'ın iki temel kaynağı vardır: 1. Kur'an-ı Kerim ve 2. Hadis-i Şerif. Mevlâna yukarıda da belirtildiği gibi bu iki hususa son derece bağlıdır. Bu mesajlar "ayağının tozu" olmakla iftihar ettiği Resulullah (s.a.v.)'e, "ölünceye kadar bendesi" olmaya ahdedtiği "Kur'an'a asla muhalefet etmemiştir.

Bunun yanı sıra Mevlâna yaşamı boyunca farklı din ve kültürlere saygılı davranmıştır. Farklı dinlere mensup din adamlarını ziyaret ederek onlarla beşerî münasebetlerini kesmemiştir. Örneğin, bir gün Mevlâna çarşıda bir rahiple karşılaşmıştır. Rahip Mevlâna'nın önünde saygıyla eğilmiştir. Bunun üzerine Mevlâna ondan daha fazla eğilerek ona hürmet göstermiştir. Bunu gören müritleri bu adam Müslüman değil onun önünde eğilmeniz doğru mu oldu? diye sormuşlardır. Mevlâna müritlerinin bu sualine: Tevazu da ondan geri mi kalsaydım diye cevap vermiştir. (Eflâkî, 1995: I, 311)

O, yaşadığı dönemde revaçta olan dini inançlar, mezhep ve meşrep ayrılıkları, etnik tartışmalar vs. ile ilgili hiçbir tartışmaya katılmamıştır. Kendisinden farklı düşünen, konuşan, giyinen ve görünen kimsenin aleyhinde konuşmamıştır. Kapısı herkese açık olmuştur. Aslında bu tutumla Mevlâna inancından yana bir şüphe, korku ve endişesinin olmadığını göstermektedir. Müslüman olsun ecnebi olsun herkesin sorularına cevap verebileceğini ilan etmektedir. Bu tutumu nedeniyle Mevlâna'nın cenazesine başta Hıristiyan ve Yahudi olmak üzere birçok din adamı da katılmıştır.

Mevlâna aslında aynı şeyleri düşündüğümüzü ancak ayrı dili kullandığımız için birbirimizi anlayamadığımızı ifade etmektedir. Mevlâna'ya göre; farklı diller kullandığımız için ortak bir dil ve yol bulamadığımız için kavga etmekteyiz. Birbirimizi anlamadığımız için kavga etmemizi Mesnevi'de şöyle bir hikâye ile anlatmaktadır:

Bir şehirde İranlı, Türk, Arap ve Rum dilenciler varmış. Bunlar dinlediklerimizi birleştirerek istediğimiz yiyecekleri alıp bir güzel eğlenelim demişler. Akşamüstü dilenmeyi bırakarak biriktirdikleri parayla hangi yiyeceği almak istediklerini konuşmaya başlamışlar. İranlı dilenci engür istiyorum demiş, Arap ineb istiyorum demiş, Rum ise istafil istiyorum demiş, Türk ise, üzüm istiyorum demiş. Bunun üzerine bu dört dilenci farklı sözcüklerle ifade ettikleri üzüm talebinde ısrarlı olduklarını söyleyip kavgaya tutuşmuşlar. Gürültüyü duyan bir bilge kişi bunlara neden kavga ettiklerini sormuş. Bunlar da konuyu anlatmışlar. Bilge kişi bunları dinleyince başlamış gülmeye. Dilenciler bilge kişiye neden güldüğünü sorunca adam siz aynı şeyi istiyorsunuz, dördünüz de üzüm istiyorsunuz ancak birbirinizi anlamadığınız için kavga ediyorsunuz demiştir. (Mevlâna, 2018: II, 3665-3675)

6.4. Hoşgörü/Tolerans

Hoşgörü ve tolerans aynı anlama gelen iki farklı sözcük olup diğer inanç ve görüşlere saygılı olmak anlamına gelmektedir. Tolerans, köken itibariyle Fransızca olmasına rağmen Türkiye'de yaygın olarak kullanılmaktadır. Hoşgörü/tolerans, başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak; kendi inanç ve kanaatlerine bağlı olmamak anlamına gelmez. Bu yaklaşım insanları bütün inanç ve kanaatlere kayıtsız kalınması sonucuna da götürmez. Hoşgörü/tolerans ne entelektüel aylaklık ne de özveri olmayıp insanları oldukları gibi kabul etmektir. Bilhassa Ebu Hanife anlayışında küfür en büyük günah sayılsa da kul ile Allah arasında kabul edilmiş ve bu tür suçların cezasının ahirete ertelendiği ifade edilmiştir. Bu ilkeden hareketle toplumsal, ahlaki ve hukuki ilişkilerde ortak değerlere ve evrensel kurallara göre hareket edilebilir. Bu anlayışa göre kötü olan bizzat şahıslar olmayıp onların eylem ve davranışlarıdır.

Mevlâna'nın gelecek nesillere birçok evrensel değer bırakmakla birlikte belki de bunların en önemlilerinden biri hoşgörü/toleranstır. Hoşgörü/tolerans kavramı, anlayış, saygı, mazeret, nezaket, kabullenme, darılmama, farklılıkları ve farklı görüşleri sınırlamama, farklılıklara olumsuz tepki vermeme, karşıt fikirleri karşılıklı anlayış içinde tartışma gibi geniş bir anlam yelpazesini içermektedir. Toplumsal uzlaşma olan konularda kabul etme tavrı hâkimdir ancak her şeye körü körüne katlanma tavrından ince bir çizgi ile ayrılmaktadır. Mevlâna'nın Anadolu'nun ortasında Konya'da yaktığı bu sevgi ateşi yıldan yıla asırdan asıra büyüyerek günümüze kadar gelmiş; hoşgörü ve toleransı arayan insanları etkilemiştir. Mevlâna özü itibariyle insanı sevmiştir; Hristiyan, Budist ve İslam dünyasında din ayrımı yapmadan yeni bir dostluk ve kardeşlik birliği yaratmıştır. Mevlana'ya göre ırk, dil ve din ayrımı yapmadan herkesi sevmek mümkündür. Fih Ma Fih kitabında yer alan şu sözleriyle Mevlana insanı muhterem olarak görmektedir:

“A insan, Tanrı kitabı sensin, sen.
Padişahın güzelliğine bir aynasın sen.

Kâinatta ne varsa senden dışarda değil;
 Ne istiyorsan kendinden iste, kendinde ara...
 Ne arıyorsan sensin, sen." (Mevlâna, 2008: 45)

Böylelikle daha 13. yüzyılda insanlığa altın çağını yaşatarak sönmeyen ve hiç sönmeyecek olan yıldızlar gibi zaman ve mekândan bağımsız özgür bir kimlik oluşturmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Mevlâna: "Gel! Gel! Ne olursan ol yine gel!" derken kendisinin de "bir ayağı ile sınıksız şeriatla duran, öbür ayağı ile yetmiş iki milleti dolaşan" bir pergel olduğunu söylemekte (Eflâkî, 1995: I, 14) ve burada 4 önemli konu üzerinde durmaktadır:

Tablo 3: Mevlâna'da hoşgörü/tolerans.

1. Açık kapı politikası (open door policy)
2. Ön kapı politikası (front door policy)
3. Din ve inanç ayrımı yapılmaması
4. Tövbe/pişmanlık ve fikrini değiştirme özgürlüğü
5. Evrensel düşünceye sahip samimi Müslüman yetiştirilmesi

Böylece Mevlâna'nın çağırıldığı bu dergâha din, renk ve dil ayrımı gözetmeksizin tüm insanlık davetlidir. Yaşama sevincini yitirenler, küskünler ve tövbelerini bozanlar bu dergâhta yeni umutlara kavuşabilir. Mevlâna açık, seçik, anlaşılır ve şeffaf bir şekilde hareket etmiş; gizli gündemi olmayıp kapısı herkese açık olmuştur. Her zaman pişman olmak ve fikrini değiştirmek için imkân sağlamıştır. Yine gizli saklı işlerden uzak durarak arka kapılardan girmek yerine rahat bir şekilde herkesin kullandığı kapıyı kullanarak ön kapı politikası izlemiştir. Mevlânâ, dini, dili ve rengi ne olursa olsun bütün insanlara eşit yaklaşmış; insan kitlelerini kıran, kalplerin hakikate ulaşmasını engelleyen tüm bağların kırılmasını istemiş ve herkesi en iyiye, en doğruya, tek doğruya davet etmiştir. Yani insanın bir ayağı hakikat üzere kalmalı, diğer ayağı ise yetmiş iki milleti

dolaşmalıdır. Allah aşkı her insanda doğuştan bulunmaktadır. İnsanlar sevgi ve merhameti yeryüzünü kuşattığı ve her şeyin yaratıcısı olduğu için Allah'ı sevmektedir. Bu nedenle, Mevlâna bitki, hayvan ve insan dünyasını bir bütün olarak görmektedir. Öncelikle tüm insanları kendi farklılıklarını koruyarak barışa ve kardeşliğe davet etmektedir. Müslüman olsun veya olmasın tüm insanlara karşı şefkat ve merhamet duygularının olması gerektiğine işaret etmektedir.

Mevlâna, dünya hayatını yaratılışa başlayan ve yaratıcıya dönen bir yolculuğa benzetmektedir. Bu yolculuğun içinde bir takım zorluklar bulunmaktadır. Mevlana bu yolculuk esnasında karşılaşılan zorlukların bir imtihan olduğunu hatırlatarak bunlara hoşgörü ve toleransla yaklaşmamız gerektiğini söylemektedir. Mesnevî'de anlatılan hikâyelerde ve bu hikâyeler hakkında yapılan yorumlarda bu imtihanlar farklı örneklerle anlatılmaktadır. Bunlardan en ilginç kuş metaforudur; Burada dünyadan ahirete insanın yaşadığı serüven anlatılmaktadır. İnsanlar kanatlı kuşlar gibidir, bir yerden diğerine sürekli yolculuk yaparlar. Kuşlar yolculuk esnasında acıkıp yiyecek ararlar ama yem ve tahılın yanında onları yakalamak için kurulan tuzaklar da bulunmaktadır. Bazen tahıla ve yiyeceğe odaklandıkları için bu tuzakları göremeyebilirler. (Mevlâna, 2018: III, 2860-2865)

SONUÇ

Kültürümüzün büyük şahsiyetlerinin çoğunun mutasavvıf olduğunu söylemek abartı olmaz. Bugün Türkiye'de herhangi bir yerde Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş ve Hacı Bayram-ı Veli'den bahsedilse, orda hemen bir saygı ifadesi ortaya çıkmaktadır. Başta Mevlâna olmak üzere mutasavvıf şahsiyetlerin hatıralarının etrafında öyle bir sevgi ve saygı halesi vardır ki, onların büyüklüklerinden ve millete hizmetlerinden hem insanımızın hem de aydınımızın şüphesi bulunmamaktadır. İnsanların Mevlâna'ya bu kadar ilgi ve saygı gösterilmesinin nedeni nedir? Mevlâna son derece pratik ve pragmatik başka bir deyişle

gündelik hayatta karşılığı olan konular üzerinden hareket eden ve insanların hayatına dokunan bir düşünürdür. Bunu yaparken insanlar arasında ayırım yapmamış onları kırmamış olup son derece ilgi çekici hikâyelerle meramını ifade etmiştir. Mesnevi'nin New York, Paris ve Londra başta olmak üzere dünyanın en önemli kentlerinde hala bestseller/en çok satan eserler arasında olması onun sadece Müslümanlar arasında değil ecnebler arasında da saygınlığını koruduğunu göstermektedir.

Mevlâna'nın hem felsefe hem de temel İslam bilimler ile ilgilenen âlimleri yer yer eleştirdiği görülmektedir. Mevlâna'nın temel İslam bilimcileri nahivci olarak ağır bir şekilde eleştirmesi nasıl bu alanlara savaş açtığı anlamına gelmiyorsa felsefecilere yapmış olduğu eleştirileri de yapıcı bir eleştiri olarak değerlendirmek gerekiyor. Mahiv felsefesine geçtikten sonra da nahiv felsefesini terk etmeyen Mevlâna yolunu akıl yürütme yöntemleri ile aydınlatmayı hiçbir zaman bırakmamıştır. Mevlâna'nın, Yesevilik ve Vefailik tarikatı mensuplarına pek olumlu yaklaşmadığı bilinmektedir. Bunun en önemli nedeni onların uçuk kaçık kerametlere önem vermesiydi. Zira vücuduna şiş batıran, ateş parçaları yutan, yılan ve akreple oynayan dervişler Mevlâna'nın tasavvuf anlayışına terstir. Tam da bu nedenle Mevlâna çağdaşı olan Hacı Bektaş Veli ile de sıcak ilişki kuramamıştır. "Kerametın "istikamet" olduğunu" belirten Mevlâna dervişlerin keramet ve harikulade gösterilerini yakınlarının seyretmesine dahi tahammül edememiştir. Mevlâna, Mecalis-i Seba ve Fihi Ma Fih gibi kitaplar yazarak, İslam akidesini ve en çetin kelim problemlerini halkın anlayabileceği bir dille -özellikle temsili bir anlatımla- halka sunarak, söz konusu inançların yerleşmesine vesile olmuştur.

Bütün dünya filozof ve ilahiyatçıları, görünmeyen gerçekleri ispatlama ve dinî inançları ifade etmede insanları aklî deliller ve felsefi öncüller çerçevesinde düşünmeye zorlamışlardır. Yanı sıra bu konuda mistik ve ezoterik yaklaşımları benimseyen ve rasyonel yaklaşımlara kıymet vermeyen kesimler de olmuştur.

Mevlâna bu iki yaklaşımı birleştiren yeni bir yaklaşım sergilemiştir diyebiliriz. Mevlâna'nın yaklaşımı akla değer veren, iman hakikatlerini gönül diliyle anlatan güçlü bir modeli ortaya çıkarmıştır. Gerek dili ve kalemıyla, gerekse hayatıyla İslam inançlarını ve kelim konularını istenilen üslupta başarılı bir şekilde harmanlayan Mevlâna, bu yeni yaklaşım için adeta bir rol model olmuştur. Bu durum, Mevlâna'nın hal ehlinin tecrübesinden kaynaklanan birçok manevî meselenin inkârına yol açmaktadır. Mevlâna'ya göre kalplerdeki iman şevki azalarak dinin duygusal yönü neredeyse kaybolmuş, biçimciliğe veya kuru bir zihinsel çekişme alanına dönüşmüştür. Hâlbuki Allah inancı, dini duygu atmosferi ve dini tecrübe süreci içinde ortaya çıkmaktadır.

Mevlâna ile insan, geleneksel bakış açısından farklı olarak akıl ve özgür irade sahibi bir canlı olarak tasvir edilmeye başlanmıştır. Buradan hareketle insanın doğaya olan merakı, kendini ve evreni sorgulaması ve hatta içe dönük mistik eğilimleriyle yüceldiği dikkat çekmektedir. Mevlâna'ya göre, akli sayesinde her şeyi yapabilecek yeterliliğe sahip olan insanın potansiyel ve sınırlarındaki mükemmel elastikiyet beden ve ruhtan oluşan çift kutuplu bir canlı olmasından kaynaklanmaktadır. Küçük bir dünyayı temsil eden insan kendi içinde bütün bir dünyayı temsil eden potansiyele sahiptir. Bu potansiyel Allah'ın bahsettiği yetenek, kabiliyet ve kıymetin bir yansımasıdır. Mevlâna'ya göre, insanın yaratıcısını tanımada sadece aklını kullanması yeterli değil, ilahi bir cevher olan ruhunun gösterdiği istikamette her türlü bedeni istek ve eğilimlerinin de eğitilmesi gerekmektedir. Yani sıra insanın kendi değerinin farkına varmasında ve Allah Teâlâ'ya ulaşmasında ruhunu taşıyan bedeninin de önemi büyüktür.

Mevlâna'ya göre insan, bunu içinde barındırdığı haset, kin, nefret, kıskançlık, korku vb. gibi bütün kötü huylardan kurtulmak için kalbini "aşk kazanı"nda arındırarak kemalat yolunda ilerleyebilir. Allah'ın insanın gönlüne yerleşmesi için onun senlik-benlik ayırımından kurtulup benliğinden vazgeçmesi gerekmektedir. İnsan, benliğinden sıyrıldığı zaman Allah'a erişmek suretiyle eşyanın hakikatine

ve dolayısıyla ilahi hakikate ulaşmaktadır. Bu durumun nesnel bir süreç olarak algılanması son derece yanlış olup nesnel olarak Allah-insan birlikteliği "hulul" anlamına gelir ki bunu hiçbir İslam düşünürü onaylamamıştır.

Mevlâna'nın Mesnevi'sinde akıl ve gönül birbirini tamamlayan zıt iki unsur olarak ele alınır. Çin felsefesinde bulunan ying yang gibi akıl ve gönlün hakimiyeti mutlak değildir. Bilakis sürekli birlikte değişir ve dönüşürler; biri devreye girerken diğeri devre dışı kalır. Akıl insanlık âlemine ait olduğu kadar gönül de ruhani âleme aittir. Akıl ve gönül arasındaki bu karşıtlık, iki kavramı birbirinden ayırmamış, aksine birbirine bağlamıştır. Nasıl ki gece gündüze muhtaçsa, beyaz ve siyah bir arada düşünülmüşse, akıl ve gönül de aynı birliği koruyan iki kavram haline gelmiştir. Böylelikle Mevlâna, Allah'a erişim esnasında iki farklı yol kullandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunlardan birisi nahiv yöntemi ki insan bu yöntemle belli bir noktaya kadar gelmektedir. Diğeri ise mahiv yöntemidir ki bu süreçte insan kendi nefsinin yakıp yandırarak yok etmektedir. Tasavvuf literatüründe kal ve hal yöntemi olarak da bilinen bu yöntem yeni olmamakla birlikte iki yöntemin birlikte kullanılması Mevlâna'ya ait olup orijinaldir. Bu nedenle Mevlâna'nın yeni bir yol takip ettiğini ve İslam düşünce tarihinde ayrı bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Gazali, (1971). *İtikatta Orta Yol (al- İktisâd fi'l İ'tikâd)*. Çev., Kemal Işık. Ankara: AÜİF Yayınları.
- , (1928). *Tehâfüt el-Felâsife*. Nşr., Maurice Bouyges. Beyrut.
- , (1994). *Mişkâtü'l-Envar*. Çev., Süleyman Ateş. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (1963). *Mevlâna Celaleddin Mektuplar*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Hucvirî (1996). *Keşfu'l-Mahcûb*, Hakikat Bilgisi. Haz., Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yay.
- İbni Rüşd, (1998). *Tutarsızlığın Tutarsızlığı (Tehâfüt et-Tehâfüt)*. Çev., Kemal Işık ve Mehmet Dağ. cilt: I- II, İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Kabaklı, A. (1975). *Mevlâna*, İstanbul: Toker Yayınları.
- Kaval, M. (2011). "Mesnevi'de Aşk ve âşık", Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 15 Sayı: 49 (Güz).
- Nicholson, R. A. (2004). *Tasavvufun Menşei Problemi*. Çev., Abdullah Kartal. İstanbul: İz yayıncılık.
- Rumî, M. C. (2007). *Dîvân-ı Kebîr*. Çev., Abdalbâki Gölpınarlı. 1. Bsk., I-VII, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- , (2008). *Fîhi Mâ-Fîh*. Çev., Abdalbâki Gölpınarlı. 3. Bsk., İstanbul: İnkılâp Kitapevi.
- , (2018). *Mesnevî*. Çev., Adnan Karaismailoğlu. I-VI, Ankara: Akçağ Yayınları.
- , (1974). *Mevlâna'nın Rubaileri*. Çev., M. Nuri Gençosman. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- , (2017). *Mecalis-i Seb'â*. Çev., Dilaver Gürer. İstanbul: İlkharf Yayıncılık.
- Starr, S. F. (2019). *Kayıp Aydınlanma*. Çev., Yusuf Selam İnanç. 1. Basım, İstanbul: Kronik Kitap.

EXTENDED ABSTRACT

It is not difficult to guess that there are not a few people in our country who think that it would not be appropriate to use the concepts of Mevlana and philosophy in the same sentence. Those who adopt this approach generally think that Mevlana was only a Sufi and therefore did not have a philosophy, and even argue that he had nothing to do with philosophy. However, even though Mevlana criticized some of them, he mentioned many philosophers as seen in the examples below. However, he also criticized madrasah scholars who were interested in basic Islamic sciences and even some wrong mystic approaches. First of all, philosophy is a concept created by the combination of the words

"filo/love" and "sophia/wisdom" and means "love of wisdom". This concept has also been translated into Arabic and has been enriched with other concepts such as feylesof/philosopher and felasife/philosophers. We can translate these concepts into Turkish as someone who likes to think/thinks. As a result, we can define the concept of philosophy as loving knowledge and thought. Is it possible for Mevlana to reject an approach that loves knowledge and thought? On the contrary, it is incompatible with the explanation that many Islamic philosophers, especially Ghazali and Mevlana, produced their own philosophies by kneading reason and emotion. However, it would not be correct to define Mevlana as a philosopher who is only interested in philosophy. Here, we can evaluate Mevlana more like Western theological philosophers such as St. Anselm, Albertus Magnus and Thomas Aquinas. Because it can be said that Mevlana established a system related to theological/theological and gnostic/knowledgeable issues throughout his life, thus he was busy with accessing God on the plane of the philosophy of faith and love.

According to Mevlana, in order to reach Allah, we must follow the path shown by Sufism. Unfortunately, those who are content with what is taught in the madrasa will not be able to reach Allah. Because Sufism is not knowing but being; it is a process involving attitude, participation and awareness rather than an epistemological and mental state related to speech and attitude. Therefore, according to Mevlana, one should learn not only the science of nahiv, but also the science of mahiv. In Mevlana's terminology, the stage corresponding to the science of kalam is called nahiv and the stage corresponding to the science of "hal" is called mahiv. In other words, academic knowledge is called "kal" and wise knowledge is called "hal". In many stories in the Mesnevi, it is emphasized that it is not possible to reach God with theoretical theological knowledge or the knowledge of kal/catechism and that this knowledge must be put into practice. Transforming the knowledge of theology into practice is the science of "hal" in the words of the Sufis. Here, we are talking about a knowledge that formulates a path that is followed by practice, not theory. It is not possible to proceed on the path of Sufism with knowledge that does not turn into practice and remains only in thought. It is a fact that, in addition to the school of theology and fıkıh, which analyzes verses and hadiths, the way to reach the divine truths and the truth of things is purely literal, that is, there is a school of Sufism that tries to reach the truth by starting from the esoteric meanings of the verses and hadiths that are not visible at first glance.

At this stage, Mevlana reveals the doctrine of fenâ-fi-İllah, that is, the principle of annihilation, which is one of the basic teachings in the philosophy of "vahdet-i vücüt". It is underlined here that the main purpose of man is to become one with God and to destroy his human existence in the transcendent existence of God, which is described as dying before death. People who achieve this and

melt in the presence of Allah will have the love of Allah and will see the realities they experience with a different eye. The person who reaches this level will now be a perfect human being. When we look at the history of Sufism, we can talk about many historical figures that are said to have reached this level, especially Ibn Arabi. We can also add Yunus Emre, who said, "I took on flesh and bones, I appeared in the form of a Yunus" to these figures who got rid of their material existence, melted in the crucible of spirituality and took on a completely different form. Nirvana, The Matrix, etc., although not exactly the same. It is possible to see this process, which is defined by a number of different concepts, in other cultures as well.

As a result, we can say that the basic points in Mevlana's understanding of Sufism are; being, unity in existence, humanity and love. He built his philosophy on the foundations of reason, but reason gives the truth up to a certain point and after that point, it is faith and love that will lead a person to the truth. Starting out with the principles of faith and love, Mevlana tried to explain his existence based on the concept of unity. According to him, man, the universe and God are one and everything comes from God. By creating the universe and man, God gave them his own view; What man must do is to reveal the secrets within his own essence and destroy his own existence in the unity of God's existence. God is the only way anything can exist or become a being. The way for all people to be one is to be one in God. The way to achieve unity is to destroy the impermanence of the universe and man. The cleanliness of the hearts of all people is very important for the outward appearance of their existence. The method to be followed here is to act virtuously and live on the basis of spiritual behavior.